

Mapy świata • mapy ciała

Mapy świata • mapy ciała

Geografia i cielesność w literaturze

Pod redakcją Aleksandry Jastrzębskiej

© Copyright by Wydawnictwo LIBRON & Authors
Kraków 2014

ISBN 978-83-64275-55-5

Recenzenci:
dr Elżbieta Rybicka
prof. dr hab. Jerzy Jarzębski

Redakcja: Aleksandra Jastrzębska
Korekta: Marcin Piątek
Skład: Małgorzata Piwowarczyk
Projekt okładki: Joanna Bizior

Publikacja dofinansowana przez Wydział Polonistyki i Towarzystwo Doktorantów
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Publikacja dofinansowana przez Fundację Studentów i Absolwentów UJ „Bratniak”

WYDZIAŁ POLONISTYKI
UNIwersytetu JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

TOWARZYSTWO
DOKTORANTÓW
UNIwersytetu
JAGIELLOŃSKIEGO

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner
al. Daszyńskiego 21/13
31-537 Kraków
tel. 12 628 05 12
e-mail: office@libron.pl
www.libron.pl

Spis treści

- 9 Przecieranie szlaków

Mapowanie literatury

- 15 ANNA JARMUSZKIEWICZ ● Współczesne badania nad recepcją literacką w kontekście literatury światowej oraz pamięci kulturowej
- 33 MONIKA GŁOSOWITZ ● Mapowanie sieci. Przyczynek do poetyckiej kartografii feministycznej
- 43 RYSZARD KNAPEK ● Mapy powieściowe. *Ferdydurke* Witolda Gombrowicza i *Pasje błędmierskie* Jarosława Iwaszkiewicza w perspektywie topograficznej

Fingowanie rzeczywistości

- 57 MARTA CZEMARMAZOWICZ ● Proza z życia wzięta. Literatura polska ostatnich lat wobec przemian *mimesis*
- 71 MICHAŁ BANDURA ● Ironia nowoczesna. Modele reprezentacji w ramach krytycznej nowoczesności. Przypadek Mariana Pankowskiego
- 85 KATARZYNA KANTNER ● „Dziury na wspólnej mapie”. O kategorii rzeczywistości w prozie Olgi Tokarczuk

Miejsca (nie)pamięci

- 99 MICHALINA KMIECIK ● Utracona w opowieści. Łódź jako „nie-miejsce pamięci” w *Fabryce muchołapek* Andrzeja Barta

- 111 MARTA SIWICKA ● Melancholijne spojrzenie. O warszawskiej przestrzeni w *Umschlagplatze* Jarosława Marka Rymkiewicza
- 121 MARTA KOWERKO-URBAŃCZYK ● Wileńska starówka jako przestrzeń żydowska na przełomie XX i XXI wieku, czyli co zostało z Jerozolimy Północy

Lektura miasta

- 147 ANDRZEJ WOŁOSEWICZ ● W mieście, czyli gdzie? Czytanie *Warszawy jako kosmosu wewnętrznego* Krzysztofa Gąsiorowskiego
- 157 OLGA KNAPEK ● Miasto a peryferia. Znaczenie przestrzeni na przykładzie opowiadań Jarosława Iwaszkiewicza *Mefisto-walc* i Jorge Luisa Borgesa *Południe*
- 169 RYSZARD KNAPEK ● Religijne obrazowanie i sekularyzacja. Postrzeganie miasta w *Bezrobotnym Lucyferze* Aleksandra Wata
- 181 ALEKSANDRA JASTRZĘBSKA ● Miejsce akcji a odbiór i interpretacja. Analiza wyników badań empirycznych

Geografia wyobrażona

- 203 TOMASZ EWERTOWSKI ● Słowianie pod włoskim niebem. Rzym w oczach Zygmunta Krasińskiego, Petara Njegoša, Ljubomira Nenadovića
- 219 KATARZYNA KANTNER ● Dwie lektury Japonii. *Japoński wachlarz* Joanny Bator i *Imperium znaków* Rolanda Barthes'a
- 235 JOANNA JASTRZĘBSKA ● Polski „Orient”? Reporterskie (re)wizje Rosji po rozpadzie Imperium
- 253 JOANNA JASTRZĘBSKA ● Trzeci Rzym? Przestrzenie pamięci Moskwy w literaturze polskiej po 1989 roku
- 267 JAKUB PADEWSKI ● Uhistorycznienie środowiska geograficznego w zbiorze *Kirgiz schodzi z konia*

- 277 MAGDALENA SZCZYPIORSKA-MUTOR • *Panny Petrozolinówny w powiecie nieświeskim na tle znaków granicznych*. Foto-geo-grafia, czyli o zdjęciach w kresowych reportażach Melchiora Wańkowicza

Projektowanie tożsamości

- 289 PAULINA URBAŃSKA • Narracje tożsamościowe w prozie ostatnich dekad. Przykład Wałbrzycha
- 299 PAULINA POTASIŃSKA • Mit chłopaka ze złej dzielnicy (Grzesiuk, Hłasko, Stasiuk)
- 317 MAREK MIKOŁAJEC • Szkoła jako kuźnia nacjonalizmów. Kilka przypadków z nowoczesności

Mapowanie ciał

- 331 MARTA SENK • Wytwarzanie człowieka. Myśl eugeniczna w felietonach Tadeusza Boya-Żeleńskiego
- 339 SZYMON PIOTR KUKULAK • Człowiek, robot, monstrum, bóstwo. Ciało, intelekt i obcość w twórczości fantastyczno-naukowej Stanisława Lema
- 357 MALWINA MUS • Ciało odurzone jako strategia obrony/alienacji w twórczości Marcina Świetlickiego
- 371 Indeks osobowy

Przecieranie szlaków

Tom *Mapy świata, mapy ciała. Geografia i cielesność w literaturze* gromadzi artykuły uczestników literaturoznawczych konferencji doktoranckich, które odbyły się w ramach trwającej już kilkanaście lat współpracy doktorantów czterech uniwersytetów: Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Śląskiego i Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Współpraca ta zaowocowała do tej pory jedenastoma sesjami naukowymi oraz sześcioma publikacjami. Pomysły badawcze zawarte w niniejszej książce zostały zaprezentowane i poddane dyskusji podczas dwóch spotkań doktoranckich, które odbyły się pod hasłami: *Literatura. Historia. Geografia. Kulturowe inspiracje warsztatu literaturoznawczego* (Warszawa 2012) oraz *Fingowanie realności. Ciało, miasto i inne modele reprezentacji* (Poznań 2013). Punktem wspólnym obu konferencji była szeroko rozumiana problematyka przestrzeni, stąd w książce motywem spajającym poszczególne artykuły stała się mapa.

Kategoria mapy jest tyleż atrakcyjna, co zwodnicza – podobnie jak wiele kategorii przeniesionych na grunt literaturoznawstwa z innych dziedzin. Atrakcyjna, ponieważ pozwala na uwypuklenie zagadnień niedostatecznie jeszcze rozpoznanych na gruncie badań literaturoznawczych, których potencjał badawczy uruchomił zwrot przestrzenny w humanistyce. Zwodnicza natomiast dlatego, że znaczenia mapy – te dosłowne i metaforyczne – można mnożyć, obejmując nimi wszelką możliwą problematykę. Książka *Mapy świata, mapy ciała* wykorzystuje zarówno atrakcyjność tej kategorii, jak i jej zwodniczość: szerokie

rozumienie mapy sprawia, że spotykają się obok siebie teksty podejmujące tematy tak odległe, jak geografia wyobrażona romantyków, cielesność u Lema czy naśladowanie mowy żywej w prozie współczesnej. Dzięki temu prezentowany tom, jak każda mapa, jest urozmaicony i pełen ciekawych zakamarków. Nie oznacza to jednak, że stanowi luźny zbiór tekstów – wychodząc od różnie pojmowanego konceptu mapy, mapowania, kartografii, artykuły ogniskują się wokół trzech zagadnień: relacji literatury z geografiami, problemów reprezentacji i doświadczenia cielesności. Układ tomu odzwierciedla te trzy linie tematyczne.

Część pierwsza, zatytułowana *Mapowanie literatury*, obejmuje artykuły, których ambicją jest wypracowanie nowych narzędzi literaturoznawczych, wykorzystujących takie kategorie jak światowość, pamięć kulturowa, kartografia, sieć, przestrzeń czy kolonizacja. Teoretyczno-metodologiczne mapy i analizy zaproponowane przez autorów dotyczą różnych zagadnień: odbioru literatury i kanonów (przekrojowy artykuł Anny Jarmuszkiewicz, poddający krytycznemu oglądowi najnowsze koncepcje dotyczące recepcji literackiej), polskiej poezji kobiecej (eksperymentalna propozycja poetyckiej kartografii feministycznej zaproponowana przez Monikę Glosowicz) oraz analizy literaturoznawczej z perspektywy topograficznej (interpretacyjny tekst Ryszarda Knapka, testującego geopoetyczne narzędzia i kategorie badawcze).

Tak jak mapa jest odwzorowaniem istniejących (bądź nie) obszarów, tak literatura nakłada na świat swoje propozycje kartograficzne. Literackie pojmowanie *mimesis* zmienia się w czasie, wraz z przeobrażeniami kulturowymi, a problem stosunku literatury do rzeczywistości pozatekstowej może być rozwiązywany na różne sposoby, co pokazują artykuły zgromadzone w części drugiej – *Fingowanie rzeczywistości*. Autorzy, umieszczając twórczość pisarzy współczesnych w szerszym kontekście historycznoliterackim (pisarstwo Mariana Pankowskiego ukazane przez Michała Bandurę w świetle tradycji krytycznego modernizmu i niemieckiego romantyzmu, związki utworów Olgi Tokarczuk z przedwojenną prozą psychologiczną uchwycone przez Katarzynę Kantner), wskazują jednocześnie na ciągłość pewnych modeli reprezentacji i nowatorskość artystycznych rozwiązań. Poruszają przy tym zagadnienia związane zarówno z samym definiowaniem rzeczywistości oraz nieuniknioną ideologicznością jej przedstawiania, jak i strategiami językowymi służącymi jej fingowaniu (zwłaszcza w artykule Marty Czernomazowicz o naśladowaniu mowy żywej w najnowszej prozie polskiej).

Kolejna część dotyczy zagadnień związanych z Shoah, a przede wszystkim obecnością śladów Zagłady w przestrzeniach miejskich, trudną pracą pamięci nad traumą i równie trudną polityką upamiętniania przeszłości. Autorki artykułów, wychodząc bądź od literackich obrazów miasta (Łódź w powieści *Fabryka mucholapek* Andrzeja Barta analizowana przez Michalinę Kmieciak oraz Warszawa w *Umschlagplatzu* Jarosława Marka Rymkiewicza w ujęciu Marty Siwickiej), bądź od konkretnego miejsca (starówka Wilna w niezwykle wyczerpującej syntezie opracowanej przez Martę Kowerko-Urbańczyk), pokazują niemożliwość uobecnienia się pamięci o Zagładzie w miejscach przez nią naznaczonych – stąd tytuł tej części: *Miejsca (nie)pamięci*.

Mniej lub bardziej konkretne miasta są również bohaterami artykułów kolejnej części zatytułowanej *Lektura miasta*. Lekturę można tu rozumieć wielorako: jako przeczytanie miasta przez konkretnych twórców, utrwalone w utworach literackich (wątek eksponowany w artykule Andrzeja Wołosewicz), jako interpretację literaturoznawczą wychodzącą od analizy symboliki oraz funkcji literackich obrazów miast (w artykułach Olgi Knapiek i Ryszarda Knapka), a także jako odczytywanie znaczeń miejsca akcji przez czytelników nieprofesjonalnych (artykuł prezentujący badania empiryczne odbioru potocznego).

Wątkiem łączącym teksty z części *Geografia wyobrażona* jest podróż (jak najbardziej realna) za granicę (w sensie jak najbardziej dosłownym). Wszystkie artykuły poświęcone są utworom niefikcyjnym: eseistycznym (relacje z podróży do Japonii Joanny Bator i Rolanda Barthes’a porównane przez Katarzynę Kantner), epistolarnym (listy serbskich i polskich romantyków w komparatystycznym ujęciu Tomasza Ewertowskiego), reportażowym (polskie reportaże poświęcone Rosji analizowane przez Joannę Jastrzębską i Jakuba Padewskiego), a także fotoreportażowym (kresowe fotografie Melchiora Wańkowicza zinterpretowane przez Magdalenę Szczypiorską-Mutor). Autorów artykułów intryguje specyfika spojrzenia z zewnątrz: perspektywa przybysza, Obcego. Obrazy konkretnych miejsc geograficznych konstruowane z takiej perspektywy nigdy nie są – jak pokazują przeprowadzone w tej części analizy – niewinne i niezapośredniczone, lecz zawsze ujawniają ideologiczne oraz kulturowe uwikłania podmiotu oglądającego.

Artykuły z części szóstej, zatytułowanej *Projektowanie tożsamości*, obracają się wokół problemów tożsamości i jej kształtowania pod wpływem takich

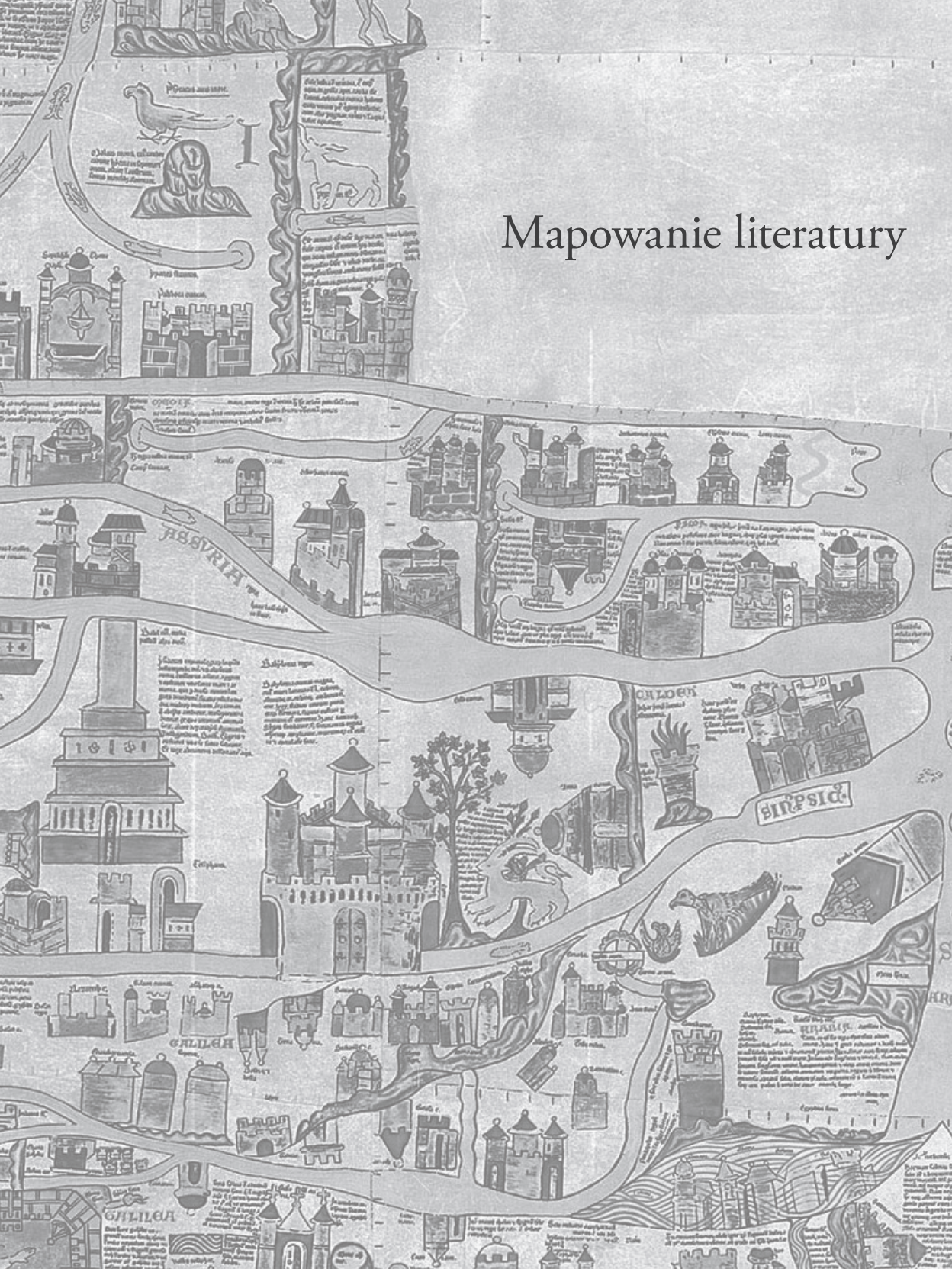
czynników jak miejsce, historia i polityka. Projekty tożsamościowe w zaprezentowanych artykułach przybierają różne formy: może to być nonszalancka autokreacja (jak w przypadku bohaterów artykułu Pauliny Potasińskiej), trudne budowanie własnej tożsamości przez ludzi siłą wykorzenionych z rodzinnych miejsc (opisane przez Joannę Bator losy mieszkańców powojennego Walbrzycha w analizie Pauliny Urbańskiej) lub opresyjne narzucanie jedynej słusznej wizji świata (przez tak z pozoru niewinną instytucję jak szkoła, poddaną wyrazistej krytyce przez Marka Mikołajca).

W części ostatniej – *Mapowanie ciał* – zgromadzono artykuły poświęcone tematyce cielesności: myśli eugenicznej w dwudziestoleciu międzywojennym (bazujący na dokumentach z epoki tekst Marty Senk), różnym wariantom kreacji ciał ludzkich i nieludzkich w powieściach Stanisława Lema (przekrojowa i bogato zilustrowana przykładami synteza Szymona Piotra Kukulaka) i ciała odurzonemu w twórczości Marcina Świetlickiego (rozważania Malwiny Mus nad poetyckimi funkcjami zaburzeń percepcji). Autorzy artykułów przedstawiają wybrane obszary cielesności w ujęciu panoramicznym, wyznaczając najważniejsze punkty na mapach opracowywanych zagadnień.

Określenie „przecieranie szlaków” wyjątkowo dobrze pasuje do niniejszego tomu – nie tylko w kontekście kartograficznego tytułu. Oddaje także charakter prezentowanych artykułów: można powiedzieć, że wszystkim autorom przyświecało dążenie do wskazywania i wytyczania nowych dróg. Pionierskość ma tu trzy odsłony: część artykułów przedstawia badania nad problemami zupełnie nowymi bądź w niewielkim stopniu przebadanymi na gruncie literaturoznawstwa. Inne, w których przedmiotem refleksji są zagadnienia i utwory dobrze już opracowane, proponują nowe podejścia badawcze. Są w końcu i takie, które podejmują się całościowego ujęcia wybranych zagadnień i szkicowania pierwszych syntez.

Być może część z tych świeżo przetartych szlaków z czasem zarośnie, większość ma jednak szansę przeobrazić się w drogi wyraźnie zaznaczające się na literaturoznawczej mapie.

Aleksandra Jastrzębska

Mapowanie literatury

